

LJUBLJANA IN KMEČKI UPOR V LETU 1635

JOZE SORN

Kmalu bo preteklo 320 let od »zadnjega velikega kmečkega upora v Sloveniji«,¹ ki se je pričel spomladi leta 1635 v okolici Celja, končal pa se je v jeseni — vsaj kar se tiče Kranjske — v Ljubljani z usmrtno vijo enega izmed vodij kmečkih upornikov, *Jurija Levca*.

Da bomo prav razumeli ta kmečki upor, ki je bil tako kot vsi drugi viden odsev najhujše gospodarske krize, v kateri je bil že »neznamen« dogodek vzrok dovolj za to, da so kmetje na aktiven način hoteli vreči z ramen bremena, ki so jih težila, moramo nekoliko poseči v *finančno politiko* kranjskih deželnih stanov. Poskusili bomo na ta način opozoriti na zunanje okoliščine, ki so bile vzrok za to veliko gibanje in ki je doseglo višek v maju 1635.

Predvsem moramo imeti živo pred očmi, da se je v Srednji Evropi pričela leta 1618 tridesetletna vojna, ki se je je udeleževala tudi Avstrija kot del nemškega cesarstva. Država, ki se je izčrpavala v dolgotrajnih vojnah, se je za napolnitev blagajne poslužila vsakdanjega sredstva: finančno breme, ki je nastalo v zvezi z vojskovanjem in se je imenovalo »*vojni in dvorni dolg*«, je zvalila leta 1632 na dežele, se pravi, na podložnike in mesta, ki so bila — vsaj na Slovenskem — v splošnem vsa siromašna.

Na Kranjsko je odpadel dolg v višini 800.000 gld, kar pomeni, da je bilo breme, ki je pripadlo deželi v plačevanje, 1.64-krat

večje, kot pa bi ji po običajni davčni postopici pripadalo. Če je namreč Štajerska, ki je bila znatno večja in bogatejša, pri svojih 72.000 Pfundherrengültih prejela dolžni delež v višini 1.600.000 gld, potem bi morala Kranjska z 22.000 Pfundherrengülti in prav toliko hubami plačati le 488.888 gld 55 1/3 kr. — Po kakšnih kriterijih je odmerjal dvor višino vsote? Nedvomno je nekaj resnice v tem, da Kranjska ni bila neposredno prizorišče borb, toda pripomniti moramo, da je zaradi vojne, čeprav je bila daleč, kljub temu trpelo splošno gospodarsko stanje in da se je le-to slabšalo, ne pa ostalo vsaj na isti ravni.

Za odplačevanje dolga so takoj po prejetju obvestila o višini vsote povečali stanovi *Mittlding* (stanovska mitnina), ki je bil uveden sicer že leta 1570. Vključno z letom 1633, torej z letom, ko je v okviru 30-letne vojne potekala tkim. švedska vojna, so uvedli *kontribucijo*; *dve drugi davščini* (tkim. neue Anlag in pa neues Hubgelt), ki so vanju stanovi »privolili« sicer že leta 1624², sta bili pričenši z letom 1633 namenjeni za odplačevanje vojnega in dvornega dolga. Od tega leta do konca 1670 je samo Kranjska plačala za »*extraordinari contribucion*« 4.102.423 gld 18 kr.³

Kljub močnejšemu pritisku na podložnike pa se je v proračunu dežele pričel kazati vedno večji in večji primanjkljaj:

od 1. III. 1625 do 28. II. 1632	je znašal	8.934 gld	9 kr	2 pf
od 1. V. 1632 do 30. IV. 1642	je znašal	89.302 gld	37 kr	2 pf
od 1. V. 1642 do 30. IV. 1652	je znašal	302.410 gld	51 kr	1 pf
od 1. V. 1652 do 30. IV. 1662	je znašal	14.442 gld	12 kr	2 pf
od 1. V. 1662 do 30. IV. 1672	je znašal	95.212 gld	8 kr	
od 1. V. 1672 do 30. IV. 1682	je znašal	269.234 gld	20 kr	3 pf
od 1. V. 1682 do 30. IV. 1692	je znašal	560.686 gld	1 kr	1 pf
od 1. V. 1692 do 30. IV. 1702	je znašal	651.503 gld	57 kr	3 pf

Takoj opazimo, da se je *primanjkljaj povečal v desetletju 1632-42*, še bolj pa v naslednjem obdobju. Po končani 30-letni vojni se je stanje nekoliko popravilo in primanjkljaj se je zmanjšal.

Naš kmečki upor se je torej vršil prav v času *prvega hujšega vzpona krize*, ko se je primanjkljaj povečal desetkratno (torej za 1000 %); kaj takega se ni dogodilo nikdar prej in tudi v XVII. stoletju ne. Res je, da je primanjkljaj v drugi polovici tega stoletja naraščal (to je v zvezi z vojnami proti Turkom), toda največji skok je zna-

šal »le« kakšnih 680 % v desetletju 1662-72 glede na prejšnje desetletje.

Pri vsem tem bi bilo seveda treba upoštevati še razvrstitev denarja in druge probleme, toda za naš okvir naj zadošča ugotovitev, da po letu 1635 kljub vsemu ni bilo večjega kmečkega upora na ozemlju, ki bi obsegalo velike predele današnje Slovenije.

Obravnavani upor je moral biti *zelo obsežen*. V oporo te trditve se moremo poslužiti podatkov o skupnih stroških upora, ki jih je morala kriti blagajna kranjskih sta-

nov (za Štajersko nimamo podatkov); znašali so namreč približno 19.200 gld.⁴ Najbolje bi seveda bilo, ko bi imeli podobne sumarne podatke za vse naše kmečke upore, da bi po njih vsaj v nekem smislu mogli približno vrednotiti obseg in trajanje vsakega upora posebej. Pripomniti pa je treba, da ne vemo, kolikšna je bila škoda zaradi požganih vasi in gradov ter uničenja imovine — kajti vsota se nanaša le na plačilo solda vojakom.

Do sedaj se je že več piscev ukvarjalo s tem kmečkim uporom, toda nihče se ni lotil vprašanja, kako se je ponašalo glavno mesto Kranjske, in se pripravljalo na pasivno obrambo pred morebitnim vdorom upornikov.

Ljubljana je bila takrat še majhno mesto, saj je štelo dobrih 5.000 ljudi. Največ prebivalcev so sestavljali obrtniki, trgovci, uradniki v raznih javnih službah, služinčad in podobno; manj je bilo po eni strani plemstva in visoke duhovščine, po drugi pa pravega proletariata ali kmečkih ljudi. V splošnem je imelo mesto precej malomeščansko mentaliteto. Pomisliti moramo tudi na to, da je do upora preteklo že dobrih 30 let, odkar je bila Ljubljana deluteranizirana; vsaka pomembnejša verska ali splošnokulturna razgibanost je bila že stvar preteklosti. Zato je tak dogodek, kot je bil kmečki upor, prebivalce *zelo razburil*, morda celo tako kot nekdanja turška obleganja; vsaj po pripravah za obrambo mesta — kot bomo kmalu videli — moremo to zanesljivo trditi.

Vodstvo mesta je po tradiciji pripadalo veletrgovcem, trgovcem, gostilničarjem, obrtnikom itd. Prav v letu obravnavanega kmečkega upora sta mestu načelovala sodnik Janez Henrik Widerkher, zlatar, posestnik ter utemeljitelj plemiške rodbine, in župan Krištof Ottho, trgovec, veleposestnik, graščak, plemeniten leta 1637. — Tudi v notranjem in zunanem svetu, ki sta oblastnikom pomagala voditi mesto, so sedeli obrtniki, trgovci in podobni ljudje.

Ker je bilo mesto središče vse uprave Kranjske, kamor borci za pravice malega slovenskega človeka nikakor niso smeli priti, je precej verjetno, da so morali meščani napraviti tako odločne korake za obrambo tudi na pritisk višjih oblasti, vicedoma in deželnega glavarja.

Najprej se je razvil upor pri podložnikih barona Feliksa Schrattenbacha okoli Vranskega. Iz bojazni je ta zemljiški gospod zaprosil v aprilu 1635 vicedoma, naj izda

ukaz, da se vsi neposlušni podložniki, ki bi prišli v Ljubljano, primejo in zapro za toliko časa, da bodo obljubili poslušnost svojemu gospodu.

Na ljubljanskem magistratu so to zapoved obravnavali in jo predali v izvršitev sodniku 13. aprila 1635.⁵ To je obenem tudi *prvi znani dan*, da je bilo vodstvo mesta uradno obveščeno o začetku in poteku upora — vest sama pa še ni vzbudila panike in še ni izzvala zaščitnih ukrepov. Na isti seji so tudi obravnavali zapoved deželnega upravitelja, naj se na zahtevo podložnikov beričevske župe eksaminirajo neka napotila in določbe Marka Benkoviča zaradi zahtevanega robotnega denarja. Zahteva beričevskih kmetov je bila naperjena proti Krištofu Kočvarju iz Cerknice, ki je bil zakupnik gospostva Križ in Kamnik. Senca upora se je torej kar hitro bližala Ljubljani, čeprav so kmetje sami bili takrat še mirni (prav ti kmetje iz gospostev Križ, Kamnik, Mengeš in Brdo pri Podpeči so bili zelo nemirni spet v jeseni 1675, toda ta mali upor se ni razvil v večjega⁶). — Za izid obravnavanja ne vemo, pač pa nam je znano, da so se tudi ti kmetje — ali vsaj del njih — uprli po 7. maju,⁷ ko jih je zajel splošni val.

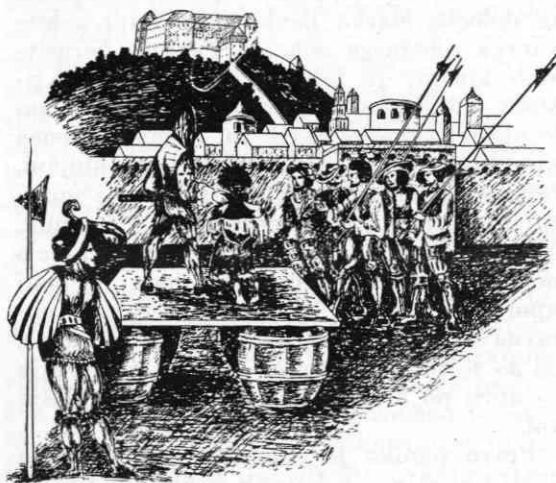
Pravo paniko je vzbudila vest o uporuh okoli Celja in v nekaterih področjih Kranjske.⁸ Dne 7. maja, ko so prvič obravnavali ta upor na magistratu, so sklenili, da morajo meščani stražiti pri vseh vratih in stolpih ter od hiše do hiše. Določeni so bili novi kvartni mojstri, ki naj bi zapovedovali v svojih četrtih tej pasivni zaščiti (bilo jih je 34 po številu).

Da je bila panika zelo velika, sklepamo iz dejstva, da se je naslednja rotovška seja vršila že takoj drugi dan, 8. maja.⁹ V mesto, središče posvetne in cerkvene uprave vse dežele ter prebivališče mnogih zemljiških

Sl. 1. Skica panorame Ljubljane iz leta 1629

gospodov, kmetje res niso smeli vdreti! Krško je prosilo za nakup 50 liber smodnika za svojo lastno obrambo, odobrili pa so mu le nakup 25 funtov. Dalje je bilo naročeno zapovednikom (morda kvartnim mojstrom), naj vsak večer namestijo straže, zjutraj pa jih odpeljejo in organizirajo naj ogledniško službo, da bi se mogli ubraniti presenečenj. Na tedenskih sejmih naj se razpostavijo strožje straže in v mesto naj se ne pusti noben oboroženi kmet. Rekrutu ali tujemu vojaku, ki nima v mestu kvartirja, naj se ne dovoli bivanje v mestu. Peki naj

Sl. 2. Jurija Levca obglavljajo

se pod kaznijo 10 dukatov oskrbijo z žitom za tri mesece, meščani pa za en mesec. Pregled meščanstva po trgih zastran oborožitve in morebitnega takojšnjega nastopa naj se izvrši čimprej, orožje pa naj bo pripravljeno tudi ponoči. Vse žito v kaščah naj se pregleda in naj se iz mesta ne prodaja. Pred mestom spravljene gradbeni les naj se v primeru stiske spelje v mesto. Straže naj stražijo dan in noč na 17 krajih v mestu in predmestjih. Vse stolpe in bastije v mestu in okoli njega so opremili s topovi in municijo; luknje v obzidju pa so zazidali. Častniki, ki so stanovali v mestu — pa naj so imeli že hiše ali ne — so morali sodelovati pri tem (in Mitleiden sein), tudi pomagati pri stražarjenju. Ponoči niso smeli nikogar spustiti v mesto. Obrat v točilnicah in tabernah v predmestju je bil ponoči pod veliko kaznijo prepovedan.

V naslednjih dneh napetost ni popustila, nasprotno, še povečala se je; 11. maja so sklenili postaviti po en top na kolesih k vsakim vratom.¹⁰ Že omenjeni zakupnik Krištof Kočevar še celo 21. maja zaradi

upora (tudi njegovih podložnikov okoli Be-ričevega?) in drugih zadržkov ni mogel priti v mesto k obravnavanju neke zapuščinske zadeve.¹¹ Istega dne je bil tudi izvršen pregled meščanstva in pušk v mestu in predmestjih.¹²

Okoli 18. maja je korakalo proti Ljubljani z granic okoli 700 Uskokov, da bi zadušili upor.¹³ Zaradi pričakovanih izgrediv z njihove strani jim je bil vstop v mesto prepovedan. V naslednjih dneh so se strelske vaje meščanstva še vedno nadaljevale.¹⁴

Napetost v mestu vsaj še dne 25. maja ni prav nič popustila, čeprav je upor — vsaj v okolici Ljubljane — pričel polagoma pojenjavati.¹⁵ Opustili so stražo, le pri vratih so še ostali mušketirji.

V prvih dneh junija upor še vedno ni bil povsem zaduščen.¹⁶ Na magistratu so računali, da bo po malem trajal še nekaj mesecev. Pri vratih je še vedno stražilo 6 mušketirjev; na njihovo zahtevo so jim povečali plačo na 4 ren. gld mesečno.¹⁷ Najpozneje od 11. junija dalje so se Uskoki zadrževali na Brdu pri Podpeči; s proviantom jih je oskrbovala Ljubljana.

25. junija¹⁸ je prišlo v mesto do pretepa med jezuitskimi študenti in konjeniki (Raitknechten). Ker nimamo več podatkov za ta dogodek, moremo samo domnevati, da je odsev simpatije med študenti, od katerih so mnogi nedvomno prišli z dežele, in upornimi kmeti, ki so jih konjeniki prišli »mirit«. — Magistrat je sklenil, da je treba kaj takega v bodoče preprečiti, da se ne bi meščani razburjali.

Okoli tega dne so prišli iz Novega mesta najemniki (geworbene Soldaten); namestili so jih v kočah pri škofiji. Iz tega bi sklepali, da je bil upor na Dolenjskem že zaduščen, pa so šli na pomoč na Gorenjsko.

6. julija¹⁹ je mesto poravnalo račune s stanovi zastran vojakov — kar je dokaz več, da je bil *upor vsaj v glavnem pri kraju*. Pred 9. julijem²⁰ so se mudili v Ljubljani Uskoki, verjetno so se vračali domov na granice.

Epilog k uporju je bil sledeč: pred 13. julijem je prispel v Ljubljano cesarjev ukaz zaradi prevzema in eksaminiranja osemnajstih na Gradu zaprtih upornih kmetov in vodij; treba jih je bilo namreč obsoditi. Pred izrekom sodbe je bilo treba zasliševalni material predati notranjeavstrijski vladi. Od tu naj bi tudi prišel odlok, ki bi ga izvršil mestni sodnik.

Najpozneje 16. oktobra²¹ sta iz Tranče pobegnili dva uporna kmeta; zaprte upor-

nike so namreč mučili.²² Zaporniki so bili z raznih strani: s Krasa (Thurnovi; grof Thurn je svoje kmete odpeljal v »Napoli-tanijo«), Paradeiserjevi itd. Tik pred 26. oktobrom²³ so izpustili iz ječe 4 Para-deiserjeve podložnike, ker jih je ta zem-ljiški gospod hotel soditi sam.

19. novembra 1635 je bila v Gradcu spi-sana ces. resolucija zastran upornih kme-tov in vodij²⁴; v Ljubljani je bila prečitana 26. novembra in se je glasila: *Jurij Levec naj bo obsojen na smrt z mečem, telo raz-četverjeno in razobešeno na štirih (različ-nih) cestah; Jurij Dolar in Hanže Drolec sta bila zaradi »zločinov« odpeljana v Rab na Ogrskem za vse življenje (...ad dies vitae, ad operas publicas...), kjer sta mo-rala prisilno delati. Ostali pa so bili izpu-šeni z obljubo zvestobe.*

Levca so dejansko usmrtili v Ljubljani naslednjega dne, to je 27. novembra 1635.²⁵ Točen kraj obglavljenja ni znan.

OPOMBE

1. Bogo Grafenauer, Boj za staro pravdo, str. 124; delo ima navedeno tudi vso literaturo, ki pa virov v Mestnem arhivu ljubljanskem ni izkoristila. — 2. Od leta 1635 dalje sta bili uvrščeni v skupino »extraordinari contribution«; pogajanja za to postavko v proračunih je cesar pričel že leta 1631 in nadaljeval naslednja leta. Da bi prav razumeli, katere postavke so sestavljale deželni proračun, kako so se pobirali davki in davščine ter v kakšne namene so odraja-

tovali nabrane vsote, bi morali sestaviti posebno razpravo, ki bi daleč presegla okvir, potreben za nas. — 3. To so znatno večje vsote kot pa tiste, ki so bile namenjene za vzdrževanje granic, torej obrambi proti Turkom. Za te so potrošili od leta 1578 do konca leta 1624 skupno 3.500.486 gld. od leta 1625 do konca 1670 pa 2.520.432 gld. — 4. Reigers-feldov arhiv, fasc. XX, Poročilo o vzdrževanju granic... 5. MALj, sodni protokoli za leto 1635 (sedaj Cod. I, 25), str. 294. — 6. Starejši stanovski arhiv, fasc. 6, snopci 2. — 7. Blätter aus Krain, 1865, str. 83. — 8. Valvasor, Die Ehre..., XV, str. 593, poroča, da je bila letina v letu 1635 dobra; če je bila taka tudi v prejšnjih letih, potem kmetov ni težila niti desetina niti prekrševanje določb v urbarjih od strani zemljiških gospodov, pač pa le previsoki državni davki in davščine, ki so jih seveda morali izterjovati gos-podje; zato bi mogli trditi, da to ni bil »boj za staro pravdo« v klasičnem pomenu besede, pač pa prvenstveno boj proti državi, proti previsokim državnim davkom. — Poleg podatkov v literaturi glede začetkov upora prim. še Cod. I, 25, str. 507. — 9. Ib., str. 509. Straže so stražile pri kloštrskih vratih, vodnem stolpu, spitalskih vratih, pri črnem ali novem stolpu, pri »gescheitn Thurn«, dalje na staro-trški bastiji, pri starotrških vratih, pri vodnih vratih in nemških vratih ter v Stolpu v Krakovem, pri vicedomskih vratih, pri križu proti Viču, pri gostilni, končno pri Vaj-di proti Udmatu, pri križu na Poljanah, pri križu pri Sen-tjanžu, v Trnovem. — 10. Cod. I, 25, str. 312. — 11. Ib., str. 313. Vemo tudi še najmanj za en primer, ko neki advokat ni mogel priti v mesto zaradi upora. — 12. Ib., str. 314. Me-šam, ki bi na pregled ne prišel z orožjem, ki ga je imel, je bil kaznovan s 3 dukati. — 13. Iz leta 1750 nam je ohran-jeno poročilo, da je bil regiment razdeljen na 4 bataljone, vsak bataljon pa na 4 kompanije; vsaka kompanija je štela 156 mož — bataljon torej 544 mož, regiment pa 2176 mož. Regimentu sta pripadali 2 kompaniji grenadirjev s skupno 200 vojakov. Stab z dodatki je štel 36 mož; potemtako je ves regiment sestavljalo 2412 ljudi (Reigersfeld, arhiv, 81 — I 3 d, str. 290). — Po nekem drugem podatku iz leta 1729 je 1.000 mož infanterije stalo mesečno 10.000 gld v holand-ski moneti, 1.000 mož kavalerije pa mesečno 50.000 gld v isti moneti (Ib., str. 10). — 14. Cod. I, 25, str. 315. — 15. Poleg cit. virov prim. še Grafenauer, str. 126, in Gruden, str. 888. — 16. Cod. I, 25, str. 322. — 17. Ib., str. 325. — 18. Ib., str. 335. — 19. Ib., str. 337. — 20. Ib., str. 342. — 21. Ib., str. 378. — 22. Vladislav Fabjancič, Ljubljanski krv-niki GMS 1944-45, XXV-XXVI, str. 95. Objavlja seznam stroškov za eksaminiranje upornih kmetov. — 23. Cod. I, 25, str. 379. — 24. Ib., str. 404-05. — 25. MALj, knjiga izdatkov za leto 1635 (sedaj Cod. XIII, 53), str. 136.

ZGODOVINA FUŽIN OB BISTRICI PRI KAMNIKU

IVAN MOHORIC

1. PRVI POSKUSI FUŽINARSTVA OB BISTRICI

Na ozemlju, kjer stoje danes tovarniški obrati smodnišnice, poldrug kilometer se-verno od Kamnika ob Bistrici, so stale do srede preteklega stoletja fužine in majhen dvorec, ki je vpisan v deželni deski in listi-nah kot Katzenberg. Življenjska doba teh železarn obsega 250 let. V tem razdobju se je menjalo šest rodov lastnikov fužin. Nad 100 let so bili lastniki Slovenci in je zato zgodovina podjetja za nas posebno zanimiva. Tesno je povezana z zgodovino in gospodar-skimi boji mesta Kamnika, ki se je spo-četka krčevito branil proti temu, da bi se ob Bistrici naselila fužinska industrija.

Najstarejše poročilo o bistriških fužinah ima spis vicedomskega arhiva v Ljubljani, pisan 20. oktobra 1603. V njem prosi grof Hans Ludvik Thurn, ki je bil tedaj graščak na Kriškem gradu okrog 5 km od Kamnika, za podelitev rudarskega fevda za železni rudnik na področju gornjekamniškega so-

dišča. Obenem se zavzema, da bi bil za prvih pet let, ko bo rudarjenje združeno z velikimi stroški in majhno koristjo, opro-ščen kameralnih dajatev in bi dobil pra-vico do izkoriščanja gozdov za drvarjenje in kuhanje oglja za fužine.

Ljubljanski vicedom je nato 5. marca 1604 odredil, da naj mu višji rudarski sod-nik Atzler poda k tej prošnji strokovno iz-javo in mnenje. Zahtevano poročilo je pred-ložil Atzler 29. marca 1604, vendar manj-kajo kasnejši podatki o tem, kako je bil obrat urejen. Iz listin meščanskega arhiva v Kamniku iz leta 1622 pa se vidi, da je bil lastnik obrata na Bistrici neki Hans Šust. Pozneje manjkajo za celo stoletje vsakršni podatki o teh fužinah. Le glede železnih rud najdemo v rudarskih knjigah 1688 za-pisano, da je bila podeljena pravica nove rudne jame v Kamniški Bistrici Janezu Sli-varju in Juriju Primožiču na kraju, ime-novanem »V Kopi« in to le s pogojem, da